

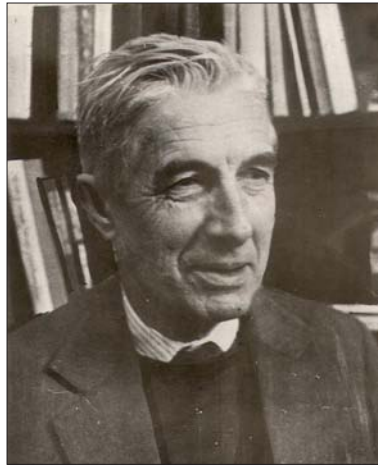
УДК 930.25(092)(477)

С. М. ШПАК*

ОРЕСТ МАЦЮК – ПОСТАТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІВІСТИЦІ

Стаття присвячена знаному львівському архівісту, фахівцю у галузі української філігранології, краєзнавцю, громадському діячу, директору Центрального історичного архіву України у Львові, професору Львівського державного університету імені Івана Франка О. Мацюку (1932–1999).

Ключові слова: О. Мацюк; Центральний державний історичний архів України у Львові; архівна справа.



Архівна справа України – це результат діяльності кількох поколінь талановитих архівістів, вивчення творчого шляху та доробку яких є основою для реконструкції загального образу галузі.

Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ України) – найдавніше архівосховище України. Серед львівських архівістів особливо вирізняється постать Ореста Ярославовича Мацюка (1932–1999) – провідного фахівця у галузі історії українського паперу, філігранології, відомого краєзнавця, заслуженого працівника культури України, члена багатьох українських та закордонних наукових товариств, талановитого організатора науки та адміністратора.

Життя та творчий шлях О. Мацюка фрагментарно висвітлено у низці статей науково-довідкових видань, публікаціях на пошану¹, рецензіях українських та зарубіжних дослідників на дослідження вченого². Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка готує до друку збірник наукових праць та спогадів на пошану дослідника. Важливим джерелом для висвітлення питання є документи, які зберігаються в особовому фонді дослідника ЦДІАЛ України.

О. Мацюк народився в Трускавці³ (нині Львівської обл.) у сім'ї сільського вчителя. Родина була активно заангажована у культурне та громадське життя Західної України, що в умовах суспільно-політичних змін позначилось на долі окремих її членів, а самого науковця зробило практично сиротою.

* Шпак Світлана Миколаївна – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

Вихованням майбутнього вченого займались батьки матері – представниці заможної та шанованої родини трускавецьких господарів-землевласників Гладких. Саме тому у домашньому навчанні велику увагу приділяли мовам, зокрема німецькій та польській, які склали основу тогочасної гімназійної освіти, що була основою вдалої кар'єри у Польщі.

Після закінчення середньої загальноосвітньої школи О. Мацюк працював молодшим геологом Бориславської геологорозвідувальної партії тресту “Укрнафторозвідка” Міністерства нафтової промисловості СРСР в с. Стебник та м. Трускавець Дрогобицької області. Пізніше здобував вищу освіту на економічному факультеті Львівського сільськогосподарського інституту, після закінчення якого у 1956 р. працював у м. Золочові (Львівська область) інструктором по зоні МТС Золочівського РК ЛКСМУ, старшим економістом-плановиком Золочівської МТС (пізніше – Золочівській РТС), одночасно виконуючи обов'язки ентомолога. О. Мацюк, звільнений у 1959 р. внаслідок скорочення штатів та в зв'язку з переведенням дружини на роботу у обласне видавництво, переїхав до Львова⁴. Досвід роботи ентомологом став у пригоді при наступному працевлаштуванні. 7 травня 1960 р. О. Мацюк був прийнятий на посаду архіваріуса лабораторії мікрофотокопіювання і реставрації документів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові. Перед ним ставилося завдання організувати й очолити роботу з дезінфекції паперу документів, боротьбі з їх шкідниками.

Радянська кадрова політика в архівній галузі призвела до того, що серед співробітників архівів було чимало “спеціалістів”, які не могли фахово працювати з архівним документом. Особливо невтішною була картина в умовах посилення роботи над упорядкуванням архівних фондів, підготовкою путівників по фондах⁵ та збірників документів⁶.

На початку 1960-х в ЦДА УРСР у Львові з ініціативи академіка І. Крип'якевича (1886–1967) та за підтримки директора Н. Врадій було запроваджено науково-теоретичний семінар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, покликаний сприяти вирішенню питання з кадрами. В його рамках відомий історик запропонував зацікавленим співробітникам архіву працювати в окремих галузях спеціальних історичних дисциплін під його наставництвом. О. Мацюк розпочав науково-дослідну роботу в галузі української філігранології.

І. Крип'якевич ознайомив молодого архівіста із методикою роботи з архівними документами, методологією історичного дослідження тощо⁷. 1962 р. світ побачила перша наукова публікація з української філігранології О. Мацюка⁸.

Своєю науково-дослідною роботою він підтвердив, що оволодів палеографічними навичками, і це разом із знанням німецької та поль-

ської мов⁹ сприяло переведенню його до відділу інформації, публікації та використання документів.

Тут молодий співробітник відразу був залучений до археографічної роботи архіву і отримав можливість переймати досвід провідних фахівців, працюючи над низкою проектів, якими вони керували. Зокрема, О. Мацюк взяв участь в систематизації матеріалу та вивірці тексту науково-довідкового видання “Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів”¹⁰, редактором якого була П. Захарчишин-Фостик¹¹, і відтоді працював над підготовкою до видання більшості збірників документів та матеріалів, що видавалися за участю архіву¹²: проводив виявлення, копіювання, звіряння, археографічне та палеографічне опрацювання документів, здійснював переклади, оформляв науково-довідковий апарат тощо.

У співавторстві з не менш відомим фахівцем Р. Кулачковським¹³ О. Мацюк опублікував кілька повідомлень інформативного характеру про віднайдені у фондах архіву документи.

Водночас молодий архівіст був залучений до опрацювання та каталогізації фондів архіву, насичених фактичним матеріалом з історії населених пунктів західного регіону України, у зв’язку з підготовкою у 1962–1972-х багатотомного видання “Історія міст і сіл УРСР”.

О. Мацюк сумлінно опрацьовував один із найскладніших та найбільших документальних комплексів ЦДАЛ України – ф. 146 “Галицьке намісництво” (1772–1921 рр.). Картки, створені ним, поповнили каталоги та тематичну картотеку по цьому фонду¹⁴. Підготовлений ним машинопис довгий час за відсутності путівника був дуже популярний серед дослідників¹⁵, а 1990 р. побачив світ доопрацьований ґрунтовний фондний покажчик, підготовлений у співавторстві з У. Єдлінською¹⁶.

Філігранологічні студії дозволили О. Мацюку працювати в архівосховищах України, Росії та Польщі, але водночас через відсутність академічної освіти його наукова-дослідна робота викликала підвищену увагу архівного керівництва, чим завдавала чимало клопоту. Зокрема на неї не виділявся час у робочому плані, а відтак дослідник був завантажений часто механічною роботою, яку вважав “доступною любому школьнику”. Тому він намагався якомога скоріше отримати кандидатський ступінь¹⁷.

1972 р. О. Мацюк закінчив архівні курси в Московському історико-архівному інституті і почав готуватися до захисту. Однак, стосунки з науковим керівником не склалися, і усе довелось відкласти. Результатом його багаторічних філігранологічних студій стали два альбоми водяних знаків на папері – науково-довідкові видання, які мають практичне застосування при роботі з архівним документом, рукописною

чи друкованою книгою¹⁸, а також створення кабінету філігранології ЦДІАЛ України¹⁹.

На окрему увагу заслуговує доробок О. Мацюка, що ґрунтується на віднайдених дослідником документах з історії початкового етапу українського та слов'янського книгодрукування. Зокрема, дослідник ввів до наукового обігу архівні матеріали, на основі яких здійснив уточнення суперечливих моментів із життя перших слов'янських друкарів – С. Соболя, І. Федорова, та історії однієї з перших українських друкарень – стрятинської. Частина їх увійшла до єдиної археографічної публікації, в якій О. Мацюк виступив співупорядником – “Першодрукар Іван Федоров і його послідовники на Україні: XVI–XVII ст.”.

Неоднозначно були зустрінуті публікації з цієї тематики, в основі яких – виявлені ним документи XVIII ст., що разом з висновками філігранологічного аналізу паперу московських “анонімних” видань дали змогу відновити дискусію про т. зв. дофедорівське книгодрукування. Цілком негативну реакцію вона викликала у партійного керівництва республіки, яке вбачало у цих твердженнях підрив усталеного в радянській історичній науці та офіційній пропаганді авторитету Івана Федорова як російсько-українсько-білоруського просвітника, символу дружби та єдності братніх народів. Усе це швидко поклато край студіям О. Мацюка у цьому напрямі²⁰.

Незважаючи на те, що означені публікації О. Мацюка знаходять підтримку і сьогодні, а подекуди використовуються як беззаперечний доказ існування книгодрукування в Україні у XV ст., дослідник вважав необхідним віднайти більш промовисті докази²¹.

Після “неофіційної” заборони О. Мацюк не повертався до згаданої вище теми, але не переставав перебувати під пильним наглядом. Наприклад, до науково-теоретичного семінару з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, що відбувся 30 січня 1976 р., ним була підготовлена та анонсована доповідь “Найдавніша газета в Україні”, присвячена львівській “Gazette de Leopold”. Начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков висловився негативно з приводу достовірності такого факту і вирішив відвідати цей захід. Директор Н. Врадій, передбачаючи сумні наслідки як для дослідника, так і для себе, попросила О. Мацюка “захворіти”²².

Більшість повідомлень, виголошених на науково-теоретичному семінарі з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, що носили ознайомлюючий, інформаційний та науково-методичний характер, були опубліковані на сторінках видань – “Архіви України” та “Історичні джерела та їх використання”. Вони були присвячені документальній базі архіву, практичній роботі дослідників з архівними документами, зокрема і вказівки щодо визначення автентичності документів на основі філігранологічного аналізу²³.

Низка публікацій О. Мацюка містила методичні рекомендації щодо використання архівних матеріалів у краєзнавчих студіях. Сам архівіст до 500-річчя Трускавця підготував у співавторстві першу в українській історіографії бібліографію історії міста²⁴, де окремий розділ був присвячений саме архівним матеріалам.

Архівні документи були важливою складовою його досліджень у галузі оборонних пам'яток України²⁵.

О. Мацюк також використовував документи ЦДІАЛ України у пам'яткоохоронній діяльності Львівської філії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури задля обґрунтування заходів зі збереження відповідних пам'яток через передачу окремих об'єктів, які використовувались як склади, лікарні, тюрми, житлові приміщення тощо під музеї, архіви та інші форми адаптації²⁶, а також проведення тих чи інших видів реставраційних робіт, а відтак дозволу на них.

Він сприяв тому, що у 1970-х рр. у львівському Свято-Онуфріївському монастирі, приміщення якого в радянський час використовувалось як житловий комплекс, було розміщено Музей Івана Федорова. А під час розбудови Трускавця в 1980-ті науково обґрунтував необхідність збереження стародавньої дерев'яної архітектури в Трускавці, внаслідок чого було врятовано від знищення пам'ятку XIX ст. – початку XX ст. – віллу "Саріуш" через розміщення в її приміщенні Музею Історії міста.

Архівні підбірки О. Мацюка слугували підґрунтям для реставраційних робіт в Олеському замку у 1970-х²⁷, були вагомими аргументами для широкої участі у рятуванні і відновленні об'єктів у Підгірцях²⁸, доводячи їх велике історичне значення та цінність.

Професіоналізм, високу ерудованість та діяльність дослідника було відзначено призначенням його у 1984 р. завідувачем відділу інформації, публікації та наукового використання документів²⁹, 1988 р. – заступником директора та 9 жовтня 1991 р. – директором ЦДІАЛ України.

О. Мацюк очолив архів у складний історичний період і доклав багато зусиль для вирішення типових для тогочасної архівної справи проблем: утримання архівних приміщень в належному стані, модернізація технічної бази архіву, осучаснення виробничих технологій, можливість використання додаткового фінансування, кадрове питання, вивчення та повернення архівної україніки, залучення архіву до міжнародного архівного співтовариства.

На цей час учений був знаною та авторитетною постаттю у науковому середовищі та громадському житті як Львова і України, так і за кордоном, зокрема у Польщі. Він неодноразово репрезентував українську архівну справу на європейських міжнародних конференціях³⁰ і використовував такі можливості для оголошення ініціатив видавничих та науково-дослідних міжнаціональних проектів.

У 1990-х в умовах відсутності путівника по документальному комплексу ЦДІАЛ України та поступовому упорядкуванню мало вивчених і невідомих матеріалів (зокрема, фонди релігійних установ та особові фонди українських, польських науковців, громадських діячів тощо) актуальними стали пофондові та тематичні огляди (які часто включали відомості про склад і зміст цих документів, їх джерелознавчий аналіз), цілу низку яких О. Мацюк підготував і виголосив під час українських та міжнародних, зокрема україно-польських, наукових зустрічей. Ці доповіді, опубліковані серед матеріалів конференцій, довгий час слугували орієнтиром для зацікавлених науковців.

О. Мацюк як член Комісії з повернення культурних і національних цінностей України, брав безпосередню участь у розшуку та поверненні документів архівної колекції ЦДІАЛ України, що була втрачена під час Другої світової війни та внаслідок “інтернаціональної” політики радянського уряду. Особливої уваги надавав україно-польській співпраці в цьому питанні. О. Мацюк ще в 1960-ті, працюючи у Національній бібліотеці у Варшаві, виявив документи української тематики, які були передані Польщі австрійським урядом у повоєнний період. Для польських архівістів вони не були пріоритетними, а відтак залишались не опрацьованими³¹. На сторінках наукових видань та у повідомленнях на науково-теоретичному семінарі О. Мацюк не лише інформував про них³², а й закликав українських архівістів самим досліджувати ці документи і цим сприяти введенню їх до наукового обігу.

Наприкінці 1980-х, скориставшись сприятливими умовами, він організував упорядкування цих фондів львівськими архівістами. Зокрема, завідувач відділу інформації, публікації й наукового використання документів ЦДІАЛ України Г. Сварник з 1989 р. займалась упорядкуванням та описанням архіву НТШ зі Львова³³.

Після захисту докторської дисертації³⁴ у 1996 р. О. Мацюк розпочав педагогічну діяльність на посаді професора кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Львівського державного університету імені Івана Франка. Слід відзначити, що він спирав відкриттю тут у 1999 р. навчальної спеціальності “Архівознавство”. У 1990-х долучився до написання статті до університетського підручника зі спеціальних історичних дисциплін³⁵ та брав участь у підготовці видання “Нариси з історії архівної справи в Україні”³⁶.

О. Мацюк, який розпочав професійну діяльність в ЦДІА УРСР у Львові 1960 р. на посаді архіваріуса фотореставраційної лабораторії, архівній справі навчався безпосередньо у провідних фахівців архіву. Формування наукових зацікавлень, методології та тематики наукових досліджень відбувалося під керівництвом видатного українського історика та джерелознавця І. Крип’якевича, і О. Мацюк неодноразово виявляв високий рівень знання архівних документів, джерелознавчий

універсалізм, притаманний його науковій школі. Завдяки наполегливості та працьовитості протягом 39 років О. Мацюк пройшов всю ієрархію архівних посад, очоливши у 1991 р. ЦДАЛ України. На цій посаді проявив себе талановитим організатором науки та добрим господарником. Відтак, слід відзначити, що О. Мацюк цілком заслужено був визнаний як у державі, так і далеко поза її межами як гідний репрезентант архівної системи незалежної України, дослідник історії паперу, краєзнавець.

¹ *Ісаєвич Я. О. Я. Мацюк – дослідник історичних джерел // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 4. – С. 157–159; Ковальський М. Світлої пам'яті Ореста Мацюка (1932–1999) // Український історик. – Нью-Йорк Торонто Київ Львів Париж. № 2 4 (142 143). – С. 270 273; Матяш І. Мацюк Орест-Нестор Ярославович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. Вип. третій: 1970–1990-ті роки. – Київ, 2003. – С. 144–146; Karolczak K. Orest Nestor Maciuk (1932–1999) // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa. – Kraków, 2002. S. 9–13.*

² *Царьова Н. Список праць О. Мацюка з філігранології // Мацюк О. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст.: Альбом. – Київ, 1992. – С. 344–346; Дашкевич Я. Філігранологія та завдання українського джерелознавства // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 297–299.*

³ Нині – Львівська область.

⁴ ЦДАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 3, 4.

⁵ Під час Другої світової війни з ЦДАЛ України були вивезені не лише комплекс документів, а також різноманітні покажчики, описи тощо (*Вродій Н. До історії Львівських архівів у 1939–1944 рр. // Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 54–56.*)

⁶ *Сеник Я. Удосконалення довідкового апарату в ЦДА УРСР у м. Львові // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1963. – № 4. – С. 25–27; Мищак І. Заходи українських архівістів щодо створення і вдосконалення науково-довідкового апарату архівів (1950–1960-ті рр.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: [Міжвід. зб. наук. пр.] Вип. 5. – К., 2002. – С. 99.*

⁷ *Мацюк О. Іван Крип'якевич – знавець і цінитель архівів // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – С. 948–949.*

⁸ *Мацюк О. До історії українських папірень XVI ст. та їх водяних знаків // Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. – 1962. – № 5. – С. 10–21.*

⁹ ЦДАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹⁰ *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики: Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів. – К., 1965. – С. 15.*

¹¹ *Крюковський О. Захарчишин-Фостик Пелагія Іллівна // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. У 3-х вип. Вип. 2.: 1940–1960-ті рр. – К., 2002. – С. 88–89.*

¹² ЦДАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

¹³ *Лісовська Є. Кулачковський Роман Станіславович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. Вип. 2: 1940–1960-ті роки. – К., 2002. – С. 117–118.*

¹⁴ Національний архівний фонд України : засоби інтелектуального доступу до документів : [Короткий довідник]. – К., 2002. – с. 31

¹⁵ *Сварник І.* У пошуках забутих замків // Універсум. – 2007. – № 7–8. – липень–серпень – С. 24–26.

¹⁶ *Єдлінська У., Мацюк О.* Галицьке Намісництво (1772–1921): Архівно-бібліографічний фондний показчик. – К., 1990. – 210 с.

¹⁷ ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 15, арк. 31.

¹⁸ Папір та філіграні на українських землях (XVI – поч. XX ст.). – К.: Наукова думка, 1974. – 296 с. (був відзначений премією Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР 1974 р. // ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 15, арк. 39) та Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст.: Альбом. – К.: Наукова думка, 1992. – 352 с.

¹⁹ *Врадій Н. Ф.* Науково-методичний кабінет із спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові // Архіви України. – 1986. – № 6. – С. 36–40.

²⁰ *Стецишин О.* Хто в Україні був першодрукарем? // Тиждень. – Львів. – 1998. – 13–19 лют.

²¹ *Мацюк О.* З приводу повідомлення А. Д. Смідовича // Архіви України. – 1972. – № 4. – С. 94–95.

²² ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 182, арк. 73, 81.

²³ *Царьова Н.* Список праць О. Мацюка з філігранології // *Мацюк О.* Історія українського паперу. – К., 1994. – С. 180–186.

²⁴ *Маціевский А., Мацюк О.* Трускавец за 500 лет (1469–1969): Библиографический указатель. – Львов, 1972. – 159 с.

²⁵ *Дашкевич Я.* Орест Мацюк // Його ж. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів : Львів. відділ ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 669–670.

²⁶ ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 6, арк. 81

²⁷ *Сварник І.* У пошуках забутих замків // Універсум. – 2007. – № 7–8. – липень–серпень – С. 25.

²⁸ Обидва – Буський район Львівської області.

²⁹ ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

³⁰ *Матяш І.* Мацюк Орест Ярославович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. Вип. 3 : 1970–1990-ті роки. – К., 2003– С. 144–145.

³¹ ЦДІАЛ України, ф. Р-15, оп. 1, спр. 168, арк. 195.

³² *Мацюк О.* Україніки в бібліотеках та архівах Варшави // Наша культура. – Варшава. – 1970. – № 1. – С. 5–6.

³³ *Сварник Г.* Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор. – Варшава ; Львів : Український архів ; Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. – 352 с.

³⁴ У 1995 р. О. Мацюк, який не мав попереднього ступеня кандидата історичних наук, захистив докторську дисертацію, створивши безпрецедентний випадок в сучасній Україні (Ковальський М. Світлої пам'яті Ореста Мацюка (1932–1999) // Український історик. – Мюнхен ; Нью-Йорк : Українське історичне товариство, 1999. – Рік XXXVI. – № 2–4. – С. 270–273.

³⁵ *Мацюк О.* Филигранология // Специальные исторические дисциплины. – К., 1992. – С. 280–282.

³⁶ *Матяш І.* Мацюк Орест Ярославович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. Вип. 3: 1970–1990-ті роки. – К., 2003– С. 144–145.

Статья посвящена известному львовскому архивисту, специалисту в области украинской филигранологии, краеведу, общественному деятелю, директору Центрального государственного исторического архива Украины во Львове, профессору Львовского государственного университета имени Ивана Франко О. Мацюку (1932–1999).

Ключевые слова: О. Мацюк; Центральный государственный исторический архив Украины во Львове; архивное дело.

The article is devoted to the well known archivist, the specialist in the field of paper history in Ukraine, historian of local lore, famous public figure, the Head of The Central States Historical Archive of Ukraine Lviv (1991–1999), the professor of Ivan Franko Lviv University O. Matsiuk (1932–1999).

Keywords: O. Matsiuk; The Central States Historical Archive of Ukraine in Lviv; archival affairs.